

OSVRTI

O TISUĆI I HILJADI OPET

U nedavnim jezičnim rasprama u koje su se uz političare masovno upleli i lingvistički laici, često s veoma niskim općim znanjem, ali s veoma velikom samouvjerenosti, velikom žestinom i autoritativnim sudovima, lingvisti su uglavnom šutjeli. Smatrali su da će velika žestina proći sama od sebe, a kad prođe, tada će se u miru moći govoriti o pravim problemima. Uz to s nekim laicima i nije bilo moguće raspravljati jer je njihova razina bila ispod svakog stručnog i ljudskog dostojanstva.

Sad žestina već pomalo jenjava, ali ne prolazi jer se jezična problematika stalno podgrijava, pa još ne bi bilo vrijeme da lingvisti progovore, ali kako se zbog njihove šutnje slika stvarnoga stanja tako iskrivljuje da se „istine” već shvaćaju kao istine, to počinje nanositi ozbiljnu štetu našoj lingvistici, jezičnoj kulturi i kulturi uopće, potrebni su stručni osvrti na razorno djelovanje neznanstva. Pri tome je najbolje ne spominjati imena da se problematika što više usredotoči na sam problem.

Za jedan od takvih osvrta uzet ću kao primjer nesporazume o riječima tisuća i hiljada. Te dvije riječi dospjele su u sam vrh jezično-političke problematike. Kao uvod navest ću nekoliko riječi jednoga političara:

„Na nedužnim riječima, njihovu forisiranju ili njihovu proganjanju naši se nacionalizmi i danas ograđavaju, s mnogo pritajenog bijesa i s podmuklim namjerama. Ne smije se dopustiti da djecu u školama pozivaju na red kada kažu 'hiljada', a ne 'tisuća'. Jer to je previše bijedno da bi se hrvatstvo time dokazivalo, što nema ni ljudskog ni naučnog opravdanja”.

„Zar, dovraga, nemamo pametnijih poslova nego da se nagađamo oko 'hiljade' i 'tisuće', 'uvjeta' i 'uslova', 'točke' i 'tačke'.

Zašto dopuštamo da se oko nedužnih riječi prosipa toliko nacionalističke žuči?

Po kojoj logici se na zagrebačkoj televiziji, na primjer, skoro više ne može čuti riječ 'hiljada' i 'sistem', a forsiraju se 'tisuća' i 'sustav'.”

Teško je reći što je djelovalo na takvu žestinu jer lingvističke podloge za nju zapravo nema, odnosno koliko je ima, onda je ima u nerazumijevanju standardizacijskih procesa. Naime, kao što pokazujem u članku u ovom broju pod naslovom *Standardizacija – stabilizacija književnog jezika*, riječi *tisuća* i *hiljada* kao istoznačnice za pojam koji ima veliku učestalost nisu mogle obje opstati u književnom jeziku sa standardnom vrijednosti, nego su se morale razjednačiti. Kako za značenjski pomak nema mjesta, sasvim je razumljivo što je domaća riječ postala standardnom, a tuđica dospjela na rub književne upotrebe. I to se dogodilo više spontanom nego svjesnom standardizacijom.

Prvo, u hrvatskim jezičnim savjetnicima, Andrićevom, Rožićevom, Maretićevom i Vidovićevom nema ništa o riječi *hiljada*, ona se spominje u Pavešićevu Jezičnom savjetniku ovim riječima:

„*hiljada* (grč.) ide u književni jezik pred stare slav. riječi: *tisuća*.”

Drugačije je u prigodnim člancima.

U članku koji sam objavio u časopisu 15 dana založio sam se za standardnost riječi *tisuća*. U glavnom dijelu članka, koji je objavljen pod karakterističnim naslovom: *kad možemo birati – birajmo*, kažem:

„Rekli smo već: ako za isti pojam imamo u jeziku dvije riječi koje se potpuno podudaraju i u logičkom i u afektivnom značenju, jedna je od njih suvišna, balast.

A koja je od tih dviju?

Hiljada, jer je tuđica. To je novogrčka riječ hiliada koju su trgovci proširili po is-

točnom dijelu Balkana, a u našem se jeziku javlja od 15. stoljeća.

Tisuća je stara slavenska riječ i etimologija kaže da znači *debela (velika) stotina*. Upotrebljavaju je s neznatnim razlikama u glasovima gotovo svi slavenski narodi: Poljaci: *tysiac*, Česi: *tisic*, Slovaci: *tisic*, Slovenci: *tisoč*, Rusi: *tysjača*, Bjelorusi: *ty-sjača*, Ukrajinci: *tisjača*, Lužički Srbi: *ty-sac*.

Bugari su je i Makedonci izgubili, pa prvi upotrebljavaju samo hil-jada, a drugi il-ja-da.

Jedino mi, Hrvati, Srbi i Crnogorci, upotrebljavamo i jednu i drugu. Znači da nam je u tom pogledu jezik neizgrađen. Slični smo zidaru koji za jedno mjesto ima dvije opeke. Jednu mora uzeti, a drugu odbaciti jer ako stavlja sad jednu sad drugu, nikada neće završiti posao. (...) Razlika između književnoga i razgovornoga jezika jest u tome što književnoga jezika nema bez normiranja. A normiranje znači biranje. A kad već treba da biramo, tada birajmo ono što je opravdanije."

Bilo je to prije četvrt stoljeća, 15. veljače 1963., u one davne dane kad se na jezični nacionalizam nije ni pomišljalo.

Pa ipak, može tko reći da me u tom prosuđivanju nisu vodili samo stručni razlozi. Takav prigovor mogu lako pobiti. Naime, isto tako kao i ja pisao je o tim riječima Đuro Grubor u ocjeni Maretičeve gramatike:

„Zašto je naša rođena sirotica *tisuća* (na str. 13.) u zagradi, a tudica, nametnica *hiljada* bani se u našoj gramatici kao na svome ognjištu? Nije li dužnost naše nauke i škole da naše sirote, kojima je narod krivo učinio, pridigne, umije i očeslja pa za sto posjedne, a ne da ih i ona laktom gura? Pa neka je Grkinja *hiljada* stekla građansko pravo, ali ne moramo je zato vrh stola sjedati. Osim toga Vuk u rječniku akcentuje *hiljada*, a ne *hjljada*. I Novaković i Stoja-

nović zatvoriše tisuću u zagradu, ne bilo im prosto! Baš na istoku treba još više da unosimo tisuću, da nam se ne ruga Grk, da ne bi ni do tisuću brojiti znali, da nam njega nije bilo. Čast Divkoviću i Florschützu, oni su siroti suzu utrlji. Ne šalim se ja ovo, meni je žao naših riječi, da ih tuđe potiskuju."¹

Đuro je Grubor živio daleko od današnjih jezično politiziranih prilika, recenzija je objavljena 1909. godine, bio je Srbin pa mu se nikako ne može pripisati hrvatski nacionalizam, a rekao je isto što i ja u *15 dana*, iako je tada nisam znao za njegovo pisanje.

Grubor je pisao malo romantičarski, karakteristično za ono doba, a ja popularno, primjereno časopisu za koji je članak napisan, ali oba se obrazloženja u potpunosti slažu s današnjim lingvističkim gledištima, samo što bi se to danas reklo drugim nazivljem i obrazloženjem, otprilike onako kako to govori R. Katičić u članku *Jezična kultura*. Tko želi ozbiljno raspravljati o takvim problemima, trebao bi prije bar pročitati taj Katičićev članak.² Kad bismo polazili od takvih temeljnih načela, bilo bi mnogo manje nesporazuma.

Teško je reći koliko su Divkovićeva i Florschützova gramatika ili Gruborov i moj članak djelovali na hrvatsku jezičnu praksu, bit će da su na nju prilično utjecali i matematski priručnici, ali su *tisuća* i *hiljada* išle normalnim standardizacijskim putem kojim je prošlo na stotine izostajanja. *Tisuća* je postala standardnom riječi, što, među ostalim, pokazuje i njezina upotreba na novčanicama od 1 000, 5 000 i 20 000 u hrvatskom tekstu. To s jedne strane pokazuje

¹ Đuro Grubor, Recenzija hrvatske ili srpske gramatike za srednje škole od kr. univerz. prof. dra. T. Maretića, Zagreb, 1909., str. 14.

² Jezik, XXIII. godište, Zagreb, 1976., str. 79–91. Uredništvo ima još nešto primjeraka Jezika s tim člankom i može ih besplatno poslati zainteresiranim dok zaliha traje.

standardnost te riječi, a s druge ravnopravnost jezika jugoslavenskih naroda na djelu jer bi s riječju *hiljada* u hrvatskom tekstu ravnopravnost bila narušena. Riječ *hiljada* bila je na putu da dobije status kao što ga ima *januar* prema *siječnju*, *drum* prema *cesti*, *talas* prema *valu*, *supa* i *čorba* prema *jusi*, *univerzitet* prema *sveučilištu*, *teatar* prema *kazalištu*... *Hiljada* je, dakle, normalnim putem prestala u hrvatskom književnom jeziku biti standardnom riječi. Izbor *tisuće* za standardnu riječ na istoj je crti na kojoj su ilirci izabrali *siječanj*, *veljaču*..., a hrvatski pravnici *sveučilište* pa kako tomu nitko ne prigovara, ne smije ni izboru *tisuće*. Ako bi pak tko sada tražio da *januar*, *februar*... dobiju ravnopravno mjesto sa *siječnjem*, *veljačom*... a *univerzitet* sa *sveučilištem*, taj bi razarao standardnost i stabiliziranost hrvatskoga književnog jezika. To kulturni posao ne bi bio kao što nije narušavanje normalnoga standardizacijskog procesa po kojem *tisuća* postaje standardnom riječi pa nije ni izvlačenje na političku scenu odnosa prema *hiljadi* kao nacionalističko izivljavanje nad nedužnim riječima. Da se dokaže ono što se želi dokazati, u obranu *hiljade* iznose se kojekakvi razlozi. Navest ću dva primjera.

Spomenuti političar kaže da upotrebljava i da će upotrebljavati riječ *hiljada* zato što mu je i majka tako govorila.

Odmah valja reći da nije nevolja u tome što netko upotrebljava riječ *hiljada*, ima i drugih Hrvata koji je upotrebljavaju sa stilskom vrijednosti ili bez nje, kao i druge rubne riječi – dakako, pretežno u razgovornom jeziku – pa nikom ništa. Tako ni njemu nitko ne brani, niti može niti smije braniti da upotrebljava riječ *hiljada*, samo valja reći da mu argument nije valjan.

Prvo, to gledište proistječe iz romantičarskog gledišta na standardni jezik kakvo je vladalo u prošlom stoljeću pa i u našem sve negdje do nastupa današnjih lingvistič-

kih naraštaja, a u laika se zadržalo i danas. R. Katičić to opisuje ovim riječima: „Po tim se predodžbama književni jezik izvodio iz narodnoga i čak mu se izravno podredivao. Književni se jezik smatrao vrijednim i dobrim tek u toliko u koliko je u knjige prenosio jezični uzorak što je čist i pun, kako se vjerovalo, bio pohranjen samo u neiskvarenoj narodnoj duši.”³

Drugo, majka mu nije govorila *hiljada*, nego *iljada*, dakle on ne govori kao majka, pogotovu što je ona govorila *doša*, *poša*, *reka*, *kaza*..., a on ipak tako ne govori.

Kriterij *govoriti kao majka* vrijedi za razgovorni jezik, a ne za književni, standardni. njega danas mora svatko učiti i stjecati bar osnovna jezična znanja da bi znao razlikovati razine i kriterije. Nije ovdje problem upotrebe jedne riječi, problem je u načinu dokazivanja.

Drugi branitelj *hiljade*, tada glavni i odgovorni urednik jednih novina, potegao je upravo književni argument, i to iz davnih dana. Napisao je:

„Ima slučajeva danas da nekoga tko upotrijebi riječ *hiljada* nazivaju izdajicom hrvatskog naroda. A prvi hrvatski svjetovni književnik upotrebljavao je riječ – *hiljada*!

Što vrijedi onima koji to znaju – kad u nas često više znaju oni koji zapravo ništa ne znaju.”

Veoma efektno i na prvi pogled veoma uvjerljivo, ali samo kad se problem promatra površno. Kad se pisanje Marka Marulića temeljitije razmotri, tada toljaga postaje šibčicom.

Najprije, ne smije se reći da Marko Marulić upotrebljava riječ *hiljada* kad ju je upotrijebio samo jednom, inače upotrebljava *tisuća*, jer ju je u svojim djelima upotrijebio šest puta. Uz to riječ *hiljada* nije upotrijebio stilski neutralno, nego s posebnim

³ N. dj., str. 80.

razlogom. Nalazimo je u Juditi u ovim stihovima:

*kad zbroji zastupi, piših jih biše tad,
s kim se uputi, sto dvadeset hiljad,
(Kad zbroji čete, pješaka bijaše tada
S kojima se uputi, sto i dvadeset hiljada.
Prijevod Marka Grčića).*

Ne samo da je Marulić riječ hiljada upotrijebio radi sroka, nego se osim toga i sam osjetio ponukanim da uz taj stih stavi napomenu: „Hiljad je tisuća: biše piših sto i dvadeset tisuć, konjikov dvanadeste tisuć.”

To pokazuje da je Marulić poznavao obje riječi, da je dao izrazitu prednost riječi tisuća, a hiljada je upotrijebio samo iz posebnih poetskih razloga. Postupio je kao da je čitao Katičićev, Gruborov ili moj članak, postupio je jednako kao i V. Majer s riječima *drum* i *cesta*. Prema tome Marulić se ne može navoditi kao argument da se hiljadi u hrvatskom književnom jeziku dade status standardne riječi.

I kad bismo željeli biti najblagohotniji prema autoru koji je Marulića potegnuo kao argument, možemo samo pretpostaviti da je na Marulićev primjer slučajno naletio, da u tom naletu nije primijetio stilsku uvjetovanost, ali je teško pretpostaviti da nije primijetio Marulićev komentar uz taj stih. Recimo da mu se i to nekako omaklo, možemo ga ispričati što nije znao za konkor-danciju Marulićevih djela – iako je izrađena, nije još ni danas objavljena – ali kad je već posegnuo za Marulićem kao krunskim svjedokom, onda je trebao pažljivo pročitati bar cijelu Juditu, ako ne već i cijeloga Marulića pa bi u njoj četiri puta našao riječ tisuća (dva puta se nalazi u ostalim djelima pisanim hrvatski) i tek onda izreći svoj sud, a ne problem rješavati slučajnim naletom. Glavni i odgovorni urednik umjesto da stišava strasti on ih još raspljuje.

Sve to pokazuje da se u našim polemikama primjenjuje poslovice: U bici se ne bira batina. Žalosno je samo što to primjenjuju

i ljudi koji čitaju Juditu. Iako je polemika bitka (grč. polemíō – *ratujem, borim se*), ipak bi polemike o književnom jeziku trebale biti kulturne bitke. A kulturni postupak traži da istina bude sredstvo i cilj jer ćemo samo tako doći do pravih rješenja.

Stjepan Babić

JEDAN PRIHVATLJIV ARGUMENT

O hrvatsko-srpskoj jezičnoj problematici danas raspravljaju svi: stručnjaci i ne-stručnjaci, upućeni i neupućeni, zvani i nezvani. Lepeza shvaćanja veoma je široka. U jednom se gotovo svi slažu: da je narodni jezik jedan, ali kad se dode do književnojezične razine, sloge više nema: kruže različite koncepcije, traže se razna rješenja, a prema njima se iznose i različiti argumenti. Rado se i lako prišivaju političke etikete od kojih se kao veoma učinkovite smatraju unitarizam i separatizam. Koliko je to opravdano, drugo je pitanje. Ali ne želim sada ulaziti u to, želim samo reći da argumente jedne strane druga obično ne prihvaća. Međutim, u sarajevskom Odjeku 1. 11. 1987. pojavio se članak Radoja Simića iz Beograda pod naslovom *Jezik, nacionalno i republičko*, u kojem on govori o putu za izlazak iz lingvističke krize pa među ostalim govori i o unitarističkoj i separatističkoj koncepciji, kako ih on naziva, vjerojatno više kao uobičajene oznake, a manje što bi ih on tako imenovao.

Govoreći o unitarističkoj koncepciji iznosi argumente koje, mislim, mogu prihvatiti i hrvatski lingvisti. Taj dio Simićeva članka glasi:

Prvo, reč-dve o unitarističkoj koncepciji.

Ovaj stav, i ova linija u razmatranju normativističkih pitanja srpskohrvatskog